

ПОДОРОЖУЮЧИ СЕРЦЕМ В ЄЗЕКИЇЛОВІЙ КОЛІСНИЦІ

ПОДОРОЖ У СЕРЦІ. ДИНАМІЧНА АНТРОПОЛОГІЯ ПРЕПОДОБНОГО МАКАРІЯ. (СЕРІЯ «ВИТОКИ ХРИСТИЯНСТВА», 5: ДОСЛІДЖЕННЯ, 3). МАРІЯ ГОРЯЧА. ЛЬВІВ: ВИДАВНИЦТВО УКУ, 2019. 672 с. ISBN 9786177608201 (НБК.); 250.00 УАН.

PODOROZH U SERTSI. DYNAMICHNA ANTROPOLOGIYA PREPODOBNOHO MAKARIYA [JOURNEY IN THE HEART. A DYNAMIC ANTHROPOLOGY OF THE REVEREND MACARIUS OF EGYPT. ORIGINS OF CHRISTIANITY SERIES]. MARIIA HORIACHA. L'VIV: VYDAVNYTSTVO UCU, 2019. 672 p. ISBN 9786177608201 (НБК.); 250.00 УАН.

Вступ

Один з найвидатніших дослідників релігії Мірча Еліаде вважав, що зустріч з духовним світом релігій не може відбуватись без наслідків, без переміни на рівні свідомості. Ба більше, дослідник, котрий творчо підходить до дослідження релігійних феноменів, в першу чергу на собі має відчуті наслідки власної роботи. Тож релігійні факти і феномени – це матерія, яку слід не просто розуміти. Її необхідно творчо осмислювати. Відповідно, історики релігії мають продукувати не лише наукові монографії, а в буквальному значенні твори, що матимуть і літературну вартість¹. Я не випадково розпочав рецензію на працю дослідниці Марії Горячої із думки румунського історика релігій, адже у випадку її монографії маємо справу не лише з науковим дослідженням, а твором, за лаштунками якого прочитаємо і персональну розповідь авторки як «подорожі у серці». Вже з перших рядків привертає увагу доступність стилю монографії. Це сталося завдяки тому, що авторка спробувала ввійти у світ образів і лексики преподобного Макарія, якого вважають автором корпусу гомілій і повчань з IV ст., та «пояснювати його богословські думки не ззовні, з погляду богословського знання XXI ст., а зсередини, з власної перспективи самого корпусу» (21). Тому запрошення «вирушити в духовну мандрівку з Макарієм і пройти разом із ним шляхом людини: від її сотворення – через гріхопадіння та спасіння – аж до повернення в рідну домівку Отця» – це не наративний трюк, а власний досвід Марії Горячої, адже «ця подорож є внутрішньою,

¹ М. Еліаде, *Ностальгія по истокам* (Москва: Інститут общегуманитарных исследований, 2012), 119-122.

і вона відбувається в серці кожного християнина (22). Цією рецензією не сила охопити всі п'ять частин монографії, кожна з яких можна видати окремою книжкою, тож зупинюсь лише на двох концептуальних питаннях.

Динамічна антропологія

«Оскільки спасіння є досить динамічним поняттям, що передбачає перехід з одного стану в інший, то очевидно, що антропологія має в Макарія виразно динамічний характер, а це неминуче обумовлює таку саму динамічну перспективу дослідження», – так Марія Горяча визначає предмет дослідження (19). Напрямок динаміки повчань Макарія продиктований внутрішньою перспективою людини, адже, пояснює авторка: «Це антропологія пустині, монашої келії та містичних просвітлень, що ґрунтується не на філософських теоріях, а на духовному досвіді, який впливає з “копання”, тобто входження в глибини себе і дослідження власного внутрішнього світу» (119-120). Серед низки поданих дослідницею основних понять Макарієвої антропології найбільш виразним є образ колісниці з видіння Єзекиїла, який найкраще ілюструє його *антропологію* саме як *динамічну*. Тлумачачи видіння пророка (Єз 1:5-28), автор корпусу намагається розкрити остаточне призначення душі: «Єзекиїл бачив таїнство душі, яка має прийняти свого Господа і стати престолом Його слави» (133) «На думку Макарія, Єзекиїлове видіння представляє прославлений стан душі й відображає радше майбутнє очікування, ніж актуальний стан, у якому душа перебуває тепер, після переступу Адама», – пояснює Марія Горяча (135). Образ Єзекиїлової колісниці виринає вдруге, коли Макарій говорить про небесну Церкву: «Колісниця з вершником є не лише образом душі, яку провадить Господь, а й символом цілого тіла Церкви святих, на якій возсїдає сам Господь, провадячи її віжками Святого Духа» (573). Дослідниця звертає увагу на головну особливість Макарієвої інтерпритації Святого Письма, а саме його метод інтеріоризації історії спасіння, який автор корпусу пояснює так: «Усе було написано задля таїнств, які тепер відбуваються в душі, і хоч тоді воно відбувалося видимо і в дійсності, але Святий Дух, роблячи натяки з усього видимого і дійсного тоді, сказав про те, що має статися з душею нині» (303).

Динамічна напруга таїнств внутрішнього життя розкривається у всій повноті допіру після ознайомлення із станом душі, до найглибших закутків ураженої злом внаслідок Адамового переступу. Неймовірно, але Макарій настільки серйозно трактує владу слів, що навіть діалог біля дерева пізнання добра і зла наділяє статусом «бісівського таїнства», що «має таку саму силу, як і слова освячення під час Євхаристії» (171). Наслідки такого «пресуществлення» душі Адама Макарій символічно описує образом змія, що «укрився біля самого ума, в глибині помислів, у найпотамніших місцях душі, і там гніздиться, повзає навколо серця, схиляє до насолоди та умертвлює» (210). Тож, цитує Макарія дослідниця: «Від часу переступу заповіді Сатана і сили та князі темряви возсїли в серці, в умі й тілі Адама, як на власному престолі» (211). Читаючи ці рядки, біжить мороз по шкірі, так, наче це не духовні повчання християнського аскета з IV ст., а сторінки роману «Бездня» французького письменника Жоріса-Карла Гюїсманса (1848-1907). Герої його роману

намагаються пробудити безодню зла, приносячи в жертву демонам дітей у поєднанні із сексуальними оргіями, беручи участь в чорних месмах і найганебніших формах святотатства². Чи не перебільшує Макарій, описуючи в таких макабричних темних образах внутрішній стан людини? Утім досвід тоталітаризмів ХХ ст. змушує навіть секулярних дослідників подивитись на актуальний стан людини з перспективи, яка є дуже близькою до Макарієвої. «Не знаю, чи можливо було б відчутти всю глибину людської темряви без Голокосту, сталінських репресій та “великого стрибка” Мао Цзедуна?», – запитує канадійський клінічний психолог Джордан Пітерсон³. Приклади людського падіння, які зродились з самого дна криниці найтемніших думок, змушують Пітерсона усвідомити, що він, «можливо, теж здатен діяти як нацист, вертухай із ГУЛАГу чи кат» та одночасно зрозуміти, що означає «взяти на себе гріх всього світу»⁴. Пітерсон покликається на досвід російського письменника і дисидента Солженіцина, здобутий в радянському концтаборі, що «тонка межа між добром і злом пролягає через серце кожної людини»⁵. Макарій теж трактував серце як «поле битви, де ведеться духовна боротьба» (148). Останнє має мало спільного зі звуженим «до афективного та сентиментального аспектів» сучасним розумінням серця (150). Що більше в антропології Макарія серце є одним із центральних понять: «Не просто найглибший центр психосоматичної єдності, що пов'язує всі елементи людського буття. Це сфера містичної єдності між людським і божественним, яка перевищує всі категорії нашого розуміння» (151). Співставляючи поняття серця Діадоха з Фотіки і Макарія, авторка монографії звертає увагу на важливу деталь: «У Діадоха серце, попри свою глибину, має дно у внутрішньому святилищі, тимчасом як Макарієве поняття серця з його безмежною і бездонною глибиною не залишає місця для безпеки й ніколи, за жодних обставин, не виключає дії з обох боків – і благодаті, і гріха» (260).

Асиметрична синергія

Макарій свідомий обмеженості людських зусиль у протистоянні з радикальними силами зла, тому остаточна перемога виключно на боці Христа, якого автор корпусу описує в образах «пірнальника» і «майстра художника, який створив людське тіло та здатен проникнути в глибини людського серця, де Адам лежить мертвий, і покликати його знову до життя» (357). При цьому Макарій своїй сотеріології надає виразно пневматологічне забарвлення. «Ось чому все, що Макарій говорить про Святого Духа має такі самі структуру і форму, як описи зла, однак цілком протилежне значення», – наголошує авторка монографії (372). Щоб описати характер взаємодії між зусиллями подвижника і дією благодаті у вченні Макарія, Марія Горяча впроваджує поняття *асиметричної синергії*, яке пояснює так: «У цій співпраці божественної і людської сил немає жодної рівності: надприродна

² Див. розділ «Ж.-К. Гюїсманс і сатанізм» у: Т. Куннас, *Зло: розкриття сутності зла у літературі та мистецтві* (Львів-Київ: Ніка-Центр; Видавництво Анетти Антоненко, 2015), 233-242.

³ Дж. Пітерсон, *12 правил життя: як перемогти хаос* (Київ: Наш формат, 2019), 290.

⁴ Пітерсон, 177.

⁵ Пітерсон, 64.

любов Духа, що набувається природною людською любов'ю мізерної вартості, значно її перевищує, і ця диспропорція неспівмірна» (491). В питаннях досконалості Макарій реаліст. Він свідомий, що не варто очікувати перемоги над супротивником вже в цьому житті. Дух Христа – це дорогоцінна перлина, «яку купець набуває коштом усієї своєї власності (Мт 13:45-46)», тобто коштом життя, через терпіння і смерть. «Тому Макарій застерігає від усякої самодостатності й самозадоволення, які віддаляють від здобутків Духа», – наголошує авторка монографії (533). Цікаво, що Макарій вважав гнів, скерований проти власної душі «необхідною умовою здобуття Божої милості й благодаті». Як підтвердження Марія Горяча цитує фрагмент з Макарієвих повчань: «Коли надходять на тебе скорбота і боротьба, тобі треба тільки спротивитися їй і ненавидіти. Бо щоби прийшла боротьба – не твоє це діло, а ненавидіти – твоє діло. І тоді Господь, бачачи ум твій, що ти подвизаєшся і любиш Господа з усієї душі, в одну мить віддаляє смерть від твоєї душі» (441)⁶. Вдруге, дещо ширший варіант тієї самої цитати, авторка монографії подає в останньому розділі в контексті Макарієвої есхатології (572). І, мабуть, не випадково, бо саме цей фрагмент із повчання Макарія найкраще відображає суть *асиметричної синергії*.

Підсумкові рефлексії

Судячи із назви монографії, об'єктом дослідження Марія Горяча обрала повчання преподобного Макарія. У читача відразу виникають асоціації з Макарієм Єгипетським, учнем преподобного Антонія Великого, але вже у «Вступі» авторка пояснює, що Макарія Єгипетського не можна вважати автором цих текстів. «Та хай би як його звали, слід визнати що цей не відомий нам автор був визначним духовним провідником монашої спільноти IV ст. у Месопотамії / Сирії або / і Малій Азії», – підсумовує дослідниця (14). Проблему автентичності текстів Макарія і їхню приналежність до сирійського контексту Марія Горяча вичерпно представила в *status quaestionis* монографії (23-63). Відтак, вона звертає увагу на відмінність духовних настанов автора Макаріївського корпусу від особливостей духовного життя заснованого власне Макарієм Єгипетським монашого осередку. Говорячи про причину виникнення акедії, автор корпусу не пов'язує її з «кліматом і спекою, що було типовим для єгипетського монашества», і якщо Євагрій Понтійський основною зброєю проти акедії вважав «ручну працю, псалмоспів і терпеливе перебування в келії», то автор корпусу наголошував на «потребі зміцнювати віру, надію та довготерпеливість, готовність і чування в очікуванні Бога» (447). До того ж в молитовній практиці спільноти, якій він адресував свої повчання, не надто популярним був Псалтир, позаяк, зауважує Марія Горяча спираючись на дослідження Юкки Турена, «в Макарієвих бесідах про молитву немає покликання на псалми» (474). Чому ж тоді, даючи назву монографії, Марія Горяча вирішила

⁶ Цікаво в цьому контексті порівняти провокативні слова Міріам «Ненависть врятувала від гріха» з драматичної поеми Лесі Українки «Одержима». Див.: Леся Українка, Святослав Шевчук, Оксана Забужко, *Апокриф. Вибране. Чотири розмови про Лесю Українку* (Київ: Комора, 2020), 158.

піти за псевдоепіграфічною традицією і «приписати» предмет свого дослідження – динамічну антропологію – преподобному Макарію Єгипетському, якого бачимо і на ілюстрації суперобкладинки? Чи не правильніше було в цьому випадку піти за усталеною серед дослідників корпусу практикою, назвавши автора Псевдо-Макарієм? Можливо відповідь слід шукати у поданих на початку рецензії міркуваннях Мірчі Еліаде?

Важко не погодитись з поданою у висновках тезою Марії Горячої: «Минуле вже ХХ ст. було часом утвердження й розвитку еклезіології. Натомість ХХІ ст. має всі шанси стати сторіччям розвитку богословської антропології» (591). Це суттєво міняє загальну перспективу богословських досліджень від догматичних питань ортодоксії, в бік практичних питань духовного життя – ортопраксису. Останнє є питомою рисою богословської думки Макарія, яка «не є відірвана від практики, а впливає з неї і знову до неї повертається» (373), вибудовуючи вчення про духовне відродження, що «радіше виражає моральне переконання, спрямоване проти мертвої ортодоксії та раціоналізму» (498). Саме в ХХІ ст. вельми помітними стали тенденції, які змушують християн, незалежно від конфесійної приналежності чи еклезіальної традиції, об'єднуватись довкола різних напрямків монашої духовності, про що свідчить бестселер американського консервативного інтелектуала Рона Дрегера «Шлях Бенедикта: стратегія для християн у постхристиянську добу»⁷, чи пак книжка сучасного протестантського британського (а почасти вже й українського) богослова Джошуа Серля «Богослов'я у постхристиянському світі»⁸. Зокрема британець критикує еклезіоцентричну спрямованість сучасного богослов'я, наголошуючи на необхідності переорієнтації його на духовну реальність Царства Божого⁹. В останньому розділі книжки Серль розповідає про досвід заснованої британськими баптистами «Нортумбрійської спільноти», в основі якої чернечі традиції кельтського християнства¹⁰. Духовність спільноти побудована на двох ключових метафорах: «келія» і «коракл» (зроблений з верболозу легкий рибальський човен). Відповідно, «життя в келії було для Нортумбрійської спільноти метафорою життя у спогляданні і увазі до внутрішнього життя», що у кельтській традиції називали «ландшафтом серця», а «коракл» символізував готовність «мандрувати заради любові до Христа»¹¹. Зайве говорити, наскільки така метафорична мова новітньої чернечої спільноти близька до народженої із споглядання «ландшафту серця» мови Макарія.

Однак справжнім викликом, в тому числі і для фахівців з богослов'я, залишатиметься об'єм монографії, який займає більше як 600 сторінок. Тим, хто захоче подужати дослідження Марії Горячої від початку до кінця, доведеться не в теорії,

⁷ R. Dreher, *The Benedict Option: A Strategy for Christians in a Post-Christian Nation* (New York: Sentinel, 2017).

⁸ Дж. Серль, *Богослов'я у постхристиянському світі*, Серія «Сучасна протестантська теологія» (Київ: Дух-і-літера, 2020).

⁹ Серль, 169-174.

¹⁰ Див.: www.northumbriacommunity.org.

¹¹ Серль, 233.

а на практиці досвідчити акедію як духовну втому. Тому монографія розрахована не стільки на академічних богословів, а радше на гурманів духовного життя, яких цікавить «автентичний досвід дії благодаті в силі й достовірності» (498). Останніх Макарій, а разом із ним і авторка монографії закликають «почати копати в глибині свого серця й не припиняти, аж поки не натрапимо на золоту струну та закладемо основу. І тоді в людське серце зійде вогонь Святого Духа, попалить усе терня й почне освячувати нас» (591).

*Олег Гірник,
старший викладач кафедри
богослов'я УКУ
ORCID ID 0000-0002-9446-8151*

*Надійшла до редакції / Received 14.08.2020
Прийнята до публікації / Accepted 14.09.2020*